

Relativno duže održavanje porodičnih zadruga u Albanaca na Kosovu

Dr Milovan Marković

I

Porodična zadruga predstavlja zakonitu pojavu u razvoju društva. Tek se u XVIII i XIX veku došlo do saznanja da je ona manje ili više postojala u svih naroda i da je »...činila prelazni stupanj između matrijarhalne porodice, koja je proizašla iz grupnog braka, i inokosne porodice modernog sveta...«.¹ Kasno se došlo i do spoznaje o tome da ona definitivno nestaje tek u kapitalističkim društvenim uslovima, i to onda kada se na selu umesto naturalne pojavila robna proizvodnja, koja je izazvala želju za posedovanjem novca, pa shodno tome i individualizam u članova porodične zadruge.

Kako se kapitalizam u nekim zemljama javljao ranije a u drugima kasnije, tako se i porodična zadruga u njima različito održala. Ona je znatno ranije nestala na primer kod germanskih negoli kod južnoslavenskih naroda.

U nekim krajevima, i u pojedinim naroda na Balkanu, porodične zadruge postoje još i danas. Takav slučaj postojanja ovih velikih patrijarhalnih porodica imamo u Albanaca na Kosovu.

U našoj domacoj, a i u inozemnoj naučnoj literaturi, dosta su dobro opisane i obrađene porodične zadruge u Srba, Hrvata, Bugara i Crnogoraca. To, međutim, nije slučaj s albanskom porodičnom zadrugom. O njoj se pisalo vrlo malo, i više uzgredno, tako da je ona bila i ostala skoro nepoznata.

Albanske porodične zadruge na Kosovu slične su južnoslovenskim, jer žive istim načinom života i rada, domaćin im ima skoro ista prava i dužnosti, u njima je isti red i disciplina kao i u jugoslovenskim i slično. Pored sličnosti tih dveju zadruga postoje i izvesne razlike. Tako npr. u Albanaca nalazimo dvoverske porodične zadruge, u kojima jedan broj zadrugara pripada katoličkoj, a drugi muslimanskoj veri. Osim toga, i položaj žene je ovde nešto

¹ F. Engels: *Poreklo porodice, privatne svojine i države*, u Marks—Engels: *Izabrana dela*, Tom II, Zagreb, Kultura, 1950.

teži, barem u vreme raspadanja poordičnih zadruga. Naime, očuvali su se mnogi stari običaji koji održavaju nepovoljan položaj žena, kao na primer kupoprodaja i razmena, odnosno trampa žena, bigamija, levirat itd.

II

Albanci su, kao i Južni Sloveni, skloni da žive u velikim porodicama. Još u srednjem veku u njih je bilo velikih porodičnih zadruga. Mirko Barjaktarović navodi da je selo Tuzi (nedaleko od Skadra) — koje je tada imalo 150 kuća — 1416. godine bilo dužno da dâ 500 vojnika što znači da je u njemu moralo biti veliki porodičnih zadruga.²

Marko Miljanov, crnogorski vojvoda koji je dosta dobro poznao prilike i običaje u Albaniji, spominje porodicu Jaku Matina iz Mirdita koja je imala oko stotinu čeljadi smeštenih u osam kuća. U ovoj je porodičnoj zadruzi bilo veličine ali ne i gospoštine; iz ove je porodice bilo oko 60 vojnika pod oružjem.³

Naseljavajući Kosovo posle 1690. godine (ova je godina u istoriji poznata kao godina seobe Srba pod Arsenijem Čarnojevićem), Albanci su nastavili da žive u velikim porodicama. Ima međutim i onih koji tvrde da ranije u Albanaca nije bilo izrazito velikih porodičnih zadruga.⁴

Za razliku od Albanaca u Albaniji, u kojih više nema porodičnih zadruga, u Albanaca na Kosovu (a naročito u Metohiji) po selima se — pa čak i u gradovima — mogu naći porodične zadruge do 20, ponegde do 40 i 50, pa čak i do 80 i 100 članova, mada ne tako često.

U selu Planeja (nedaleko od Prizrena, ispod samog Paštrika) postoji porodična zadruza Tair Šehua, koja je pre desetak godina imala 60 a sada ima više od 100 članova.⁵ U istom selu po 45 članova imaju porodice Kasoli Huseina i Kasoli Sulje. Najpoznatija porodična zadruza u susrednom selu Miljaj je svakako zadruza Stojku Ismajlja — sa 50 članova. Nedaleko od Planeje nalazi se i selo Gorožupa sa oko 40 kuća, u kojemu živi veći broj porodičnih zadruga. Oko 50 članova imaju porodice Martinaj Zeke, Martinaj Čerima i Tanaj Sokolja. Zadruza Binaj Emina ima oko 45 članova. U obližnjem selu Romaju postoji porodična zadruza Čenaj Tahira sa 60, a u Ljubidži Osmanaj Muharema sa oko 50 članova.

Veće porodične zadruge (oko 50 članova) mogu se naći u selima prema Đakovici i u njenoj okolini (Kušmin, Kabaš Has, Trčinu, Rogovu, Damnjanu, Lipovici, Nivokazu itd.). Porodičnih zadruga ima takođe u predelu Vokš, okolina Dečana, zatim u selima oko Peći, Đakovice, Istoka, a isto tako i na Kosovu u selima oko Kosovske Mitrovice, Kačanika, Gnjilana, Podujeva itd.

Iznad Suve Reke, u selu Dulje, do pre nekoliko godina bila je poznata porodična zadruza Bujari Bajrama sa 80 članova. Ona je sada podeljena na 7 manjih — takođe porodičnih zadruga. Od njih je najveća Velijina koja ima 30, pa onda Ljimonova koja ima 28, Mehmetova 22, Dervišova 20 članova itd.

² Mirko Barjaktarović: »O balkanskim plemenima«, *Albanološka istraživanja*, Priština, br. 3/1966, str. 104.

³ Marko Miljanov: »Život i običaji Arbanasa«, *Sabrana djela*, knjiga 2, Titograd, 1967, str. 55.

⁴ Atanasije Urošević: *Kosovo. Naselja i poreklo stanovništva*, knj. 39, Beograd, 1965, str. 113.

⁵ Skoro sve uže porodice su smeštene u jednoj jedinjoj zgradi, dugačkoj 26 metara, na dva sprata. Interesantno je napomenuti da ova porodica ima vrlo malo zemlje, svega 7 hektara i to VIII klase, a od stoke poseduje oko 50 ovaca, 15 goveda, dva para volova, dva konja itd. Mnogi članovi ove zadruge rade širom zemlje kao pekari i poslastičari.

III

Tipovi albanskih porodičnih zadruga su manje ili više slični tipovima porodičnih zadruga u slovenskih i drugih naroda. Ipak pod uticajem savremenih društveno-ekonomskih promena na Kosovu (industrializacija, urbanizacija, razvoj prosvete i kulture, zdravstva itd.), a naročito pod uticajem zapošljavanja izvan poljoprivrede, albanske porodične zadruge su nešto složenije barem u sadašnjoj fazi raspadanja. (Zanimljivo je da članovi tih zadruga imaju razna zanimanja i profesije, počevši od radnika, službenika, učitelja, profesora, inženjera, itd.)

U nastavku dajemo podatke o nekoliko karakterističnih porodičnih zadruga.

— Porodična zadruga Morina Deme (pokojnog) iz sela Raušića (kod Peći) ima preko 50 članova. Deme je imao dva sina — Šabana i Redžepa, koji su takođe pokojnici. I ova su dvojica takođe imala po dva sina. Nimon, Šabanov sin, domaćin je porodične zadruge, ima 7 sinova i tri kćeri; Čelo, drugi Šabanov sin, ima 5 sinova i 4 kćeri. Mujo, Redžepov sin, ima 8 sinova i jednu kćer, a Haljilj, drugi Redžepov sin, ima 5 sinova i tri kćeri. Od Nimonovih sinova oženjen je Demo i ima četvoro dece, a Zenun je oženjen ali još nema dece. Od ukupno 52 člana muških je 33, a ženskih 19. Među njima je 7 zemljoradnika, isto toliko žena-domaćica, zatim 4 devojke, 25 đaka i devetero dece. Ova porodična zadruga ima malo zemlje, ali je zato ona kvalitetna. Zadruga ima stado od 120 ovaca, 25 krava, 2 konja, traktor, kombajn, vršalicu, kopačicu, nov kamion, radio, električni šporet itd. Ova porodica pripada predvojenom tipu porodične zadruge, jer Čelo, sa svojom ženom i još nekim članovima živi na planini — čuvajući stoku i preko leta i preko zime.

— U selu Bare, nekoliko kilometara iznad Staroga Trga, postoji porodična zadruga Nezir Osmanija sa 54 člana. Nezir (sada pokojni) imao je 5 sinova: Mehmeta (domaćin porodične zadruge), Ahmeta, Haljilja, Hazira i Šaćira. Ova porodična zadruga ima svega 7 hektara zemlje, i to slabog kvaliteta, zatim 40 ovaca (mada je ovo planinski kraj koji ima odlične uslove za razvoj stočarstva), 4 krave, 2 konja, jedan par volova, 10 koza itd. Struju su nedavno uveli, ali od elektrouređaja nemaju skoro ništa osim pegle i rešoa. I dok porodica na jednoj strani oskudeva u kućanskim aparatima, dotle na drugoj strani ima 5 radioaparata, 2 magnetofona, gramofon i sl.! Od 8 zaposlenih radnika u rudniku »Trepča«, 2 u Nemačkoj i 2 penzionera, ova porodica dobija preko 2,5 miliona starih dinara mesečnih prihoda. Tim sredstvima kupuju mesečno 1.200 kg belog brašna, 200 kg šećera, 80 litara ulja, 15 kg čaja itd. Ona dnevno potroši po dve pekare od po 30 hlebova (jedna se peče ujutru a druga uveče). Ženska se deca posle četvrtog razreda osnovne škole dalje ne školuju. Od 10 žena-ređuša, svaka mesečno tri dana mesi hleb a onda je 27 dana slobodna, pa tada može da ide u svoj rod ili da se bavi nekim svojim poslovima.

— Na svoj je način zanimljiva i porodična zadruga Ferat Redžepija iz sela Laško Bare kod Uroševca. Sa svojih 5 sinova i njihovom decom Ferat čini porodičnu zadrugu od 42 člana. Njegova zadruga poseduje svega 2 hektara zemlje, od stoke gaji jedino 3 bivolice; zadruga ima traktor, putnička kola, a domaćinstvo se u pogledu elektrouređaja ne razlikuje od dobro opremljene gradske porodice: pored televizora tu je i radio-aparat, frižider, električni šporet, mašina za pranje veša, 2 bojlera, usisivač, pegla itd. Od 7 zaposlenih, 3 su šoferi, a ostala četvorica su: zemljoradnik, mehaničar, metalostrugar i profesor. Nadalje pored 6 žena domaćica i tri verene devojke u zdruzi žive 3 studenta, 4 učenika srednjih škola i 11 učenika osnovne škole. Svi zaposleni članovi daju svoju kompletnu platu domaćinu.

Dok je prva od tri opisane zadruge zemljoradničko-stočarska, druga zemljoradničko-radnička, treća je zemljoradničko-radničko-službenička.

Jedna od najpoznatijih porodičnih zadruga u kosovskom delu Pokrajine jeste Jašar Voce u Kosovskoj Mitrovici. Ona ne predstavlja tradicionalan tip porodične zadruge, već savremen — stalno predvojeni tip porodične zadruge. Ova zadruga ma 119 članova, a čini je 20 užih porodica koje su objedinjene u pet širih. Od 5 Bećirovih sinova (Ljatifa, Šerifa, Adema, Hetema i Jašara) sada je živ samo Jašar koji je, kako smo već napomenuli, domaćin ove velike porodične zajednice. Najbrojnije potomstvo ostavio je Šerif — 49 članova, zatim Ljatif — 30 članova, Jašar 20, Adem 11, a najmanje Hetem — 9 članova. Uže porodice žive u Kosovskoj Mitrovici i u jednom obližnjem selu iznad Staroga Trga. Obradivu zemlju i šume u selu još nisu podelili. Jašar Voca, s kojim smo imali nekoliko razgovora, inače korpulentan čovek, lepog izgleda, vedrog lica i oštrog pogleda, ugledan predsednik mirovinskog veća, više od 10 godina stoji na čelu ove zadruge i ima velik uticaj ne samo na članove svoje zadruge nego i na ostale meštane Svaka uža porodica ima svoga domaćina koji Jašara, kao glavnog šefa, mora da pita o svim najvažnijim stvarima, npr. o ženidbi, veridbi i udaji devojke, a većoj kupovini itd. Ako nastane bilo kakva svađa ili nesporazum između nekog zadrugara i nekoga iz spoljnog sveta, Jašar mora da bude prvi obavešten. On prvi preduzima mere za sređivanje stanja. Treba međutim dodati da ova porodica dosada nije bila u svađi ni sa jednom drugom porodicom. Uticaj Jašara Voce na članove porodične zadruge izrazito je velik, a vidi se i iz reči jednoga njegovog sinovca: »Ako bi mi Jašar rekao da se razvedem sa ženom, a znam da on to bez razloga nikad ne bi rekao, ja bih to odmah učinio, bez ikakvih prethodnih razgovora sa ženom«.

Porodična zadruga Devaja iz sela Radivojca kod Gnjilana ima 12 užih porodica i više od 70 članova. Imanje im je zajedničko, a Alija, glavni domaćin, nikada nije radio fizički posao. Pored dva penzionera, ovoj porodici pripadaju po dva lekara, profesora, inženjera i učitelja, po jedan mehaničar, autotehničar, medicinski tehničar i VKV radnik, 6 zemljičara, 5 studenata, 25 učenika, 14 udatih žena, 2 učenice srednjih škola, desetero dece itd. Zadruga poseduje dosta zemlje, ima traktor, vršalicu, 9 automobila, elektrouređaje kao u gradu, savremen nameštaj itd.

IV

Na relativno duže održavanje porodičnih zadruga u Albanaca na Kosovu uticalo je više faktora.

a) Zbog nepovoljnih istorijsko-političkih prilika južnoslovenski su narodi ostali nešto duže da žive u porodičnim zadrugama od drugih evropskih naroda. Boreći se kroz istoriju sa svakojakih osvajačima, naš je čovek zaštitu i slobodu nalazio u okrilju velikih porodica.⁶

Albanci su imali ne samo sličnu nego još i težu prošlost. Na njih su, kao i Slovene, svoj uticaj ostavili svi susedni narodi. Pored toga oni su pretrpeli i uticaj Slovena, naročito Albanci na Kosovu. Za vreme predratne Jugoslavije velikosrpska buržoazija je raznim metodima, a naročito iseljavanjem u Albanaca stvorila nesigurnost i strah.⁷ Izražavajući interese velikosrpske buržoazije pojedini su pisci nanosili ljagu Albancima, šireći shvatanje kako su oni nesposobni za samostalan život i »da će se iskrviti ako ostanu sami«. Neki su išli do apsurdna u svojim tvrdnjama — da Albanci podsećaju »na praljude iz praistorijskog doba«.⁸

⁶ A. Orešković: *Slovenska zadruga*, Beograd, 1872, str. 6.

⁷ Ali Hadri: »Nacionalno ugnjetavanje šiptarske narodnosti i stav i borba KPJ za nacionalna prava Šiptara za vreme stare Jugoslavije«, *Albanološka istraživanja*, Priština, 1965, br. 2, str. 232.

⁸ Dr Vladan Đorđević: *Arnauti i velike sile*, Beograd, 1913, str. 7.

⁹ H. Hodža: *Proces nacionalne afirmacije albanske nacionalnosti u Jugoslaviji* (doktorska disertacija) Priština, 1972, str. 325.

Spomenuta praksa, teorije i shvatanja, mada bez ikakve veze sa stvarnošću, uticale su na Albance da mir, sigurnost i slobodu traže u porodičnim zadrugama. Zbog toga se u njih dublje ukorenila želja za ovim patrijarhalnim i preživelim porodičnim načinom života.

b) Privredna zaostalost Kosova na poseban način doprinosi održavanju porodičnih zadruga. Ovde su se feudalni odnosi održali sve do 1918. godine, kada je sprovedena agrarna reforma i kada su ukinuti spahijski odnosi. Industrija se počela razvijati tek posle drugog svetskog rata, tako da je i danas Kosovo jedno od najnerazvijenijih područja ne samo u Jugoslaviji nego i u Evropi. Zaposlenost radne snage iz sela bila je neznatna sve do pre nekoliko godina. Nemogućnost zapošljavanja viška radne snage iz sela pogodovala je održavanju velikih porodičnih zadruga, jer je način života i rada u njima obezbeđivao posao za svakoga zadrugara.

c) Relativno dužem održavanju porodičnih zadruga u Albanaca na Kosovu pogodio je i demografski faktor. Naime, Albanci u Jugoslaviji su 1967. godine sa 40,6 promila prirodnog priraštaja stajali na vrhu liste zemalja poznatih u svetu po najvišem prirodnom priraštaju. (Venecuela sa 37 promila, Honduras sa 34,2, Meksiko sa 34,2, Alžir sa 30,3 i Albanija sa 27,6 promila.)⁹

Pored ekonomskih faktora na ovako visok prirodni priraštaj utiče shvatanje o potrebi da žene rađaju kroz ceo njihov plodni period, tako da se ovde ne koriste nikakva sredstva za kontracepciju. Patrijarhalna shvatanja o većoj vrednosti muške nad ženskom decom takođe utiču na rađanje velikog broja dece. Stoga se dešava da demografski razlozi utiču na obnavljanje već podeljenih porodičnih zadruga. Takav je slučaj i s porodičnom zadrugom Bujari kod Suve Reke.

d) U Albanaca su se i danas očuvali tragovi plemenske svesti. Skoro svaki Albanac bez mnogo razmišljanja zna iz kod je *fisa* (plemena). Ovde se veoma cene podvizi i hrabrost pojedinaca, što je odlika čoveka s plemenskom svešću, a neguju se i drugi tradicionalni običaji, osećaj krvnog srodstva itd. Baš iz tih tradicionalnih razloga svaka porodica ima posebnu odaju (gostinsku sobu) samo za muškarce. U njoj se, kada se završe poljski radovi, okupljaju i zadržavaju muškarci (članovi porodice, komšije i gosti). Tu se može skoro sve videti i čuti: ozbiljni politički razgovori, razne priče, šale i vicevi, igre i pesme, zabava svakojake vrste. Na ovim skupovima svaki pojedinac može da dođe do izražaja i da pokaže sve što zna i ume. Zbog toga Albanci vrlo retko napuštaju porodično ognjište. Oni sve više odlaze na rad izvan kuće — u zemlji i u inostranstvu, ali se uvek, kadgod im se ukaže prilika — vraćaju kući, interesuju se za svoje rođake, šalju zarade itd.

Sve su ovo razni elementi etnopsihološke prirode koji su se očuvali i koji na svoj način doprinose održavanju porodičnih zadruga u Albanaca na Kosovu.

V

Uporedo s uzrocima koji doprinose održavanju porodičnih zadruga u Albanaca na Kosovu, postoje takođe i uzroci koji utiču na raspadanje ovih patrijarhalnih porodica.

a) Posle drugog svetskog rata socijalistički preobražaj privrede doveo je do naglog raspadanja preostalih porodičnih zadruga u našoj zemlji, pa i u Albanaca na Kosovu.

Mnoge socijalističke administrativne mere — kao što su npr. agrarna reforma (predviđanje maksimuma zemlje za porodice), obavezni otkup poljoprivrednih proizvoda i stoke, poreska politika, formiranje seljačkih radnih zadruga itd. — najpre su i najviše pogodile baš porodične zadruge koje su imale najviše zemlje, koje su u najvećoj meri mogle da podmire razna davanja, a kao ugledne porodice morale su prve da ulaze u seljačke radne zadruge.

b) Pored toga što Pokrajina Kosovo još uvek nosi pečat nerazvijenosti, ona je zahvaljujući našoj socijalističkoj zajednici ostvarila radikalne promene u privrednom preobražaju, u razvoju prosvete i kulture, zdravstva itd. Zaposlenost u društvenom sektoru porasla je sa 18.000 pre rata na preko 100.000 u današnje vreme. Osim toga oko 20.000 radnika zaposleno je u inostranstvu. Sve su ove promene omogućile da se zaposli i jedan deo viška radne snage iz sela, pa prema tome i iz porodičnih zadruga. U zaposlenih se muškaraca javila želja za samostalnim životom, razvio se individualizam. Mnogi su zaposleni muškarci sa sobom u grad povelili ženu i decu, pa na taj način zauvek napustili porodičnu zadrugu.

c) Raspadanje porodičnih zadruga na poseban način doprinosi emancipacija žene, koja se odvija uporedo s njenim zapošljavanjem i školovanjem. Žena uočava nejednakost, nepravdu i individualizam, pa sve to predočava svome mužu ali i ostalim zadrugarima, što izaziva svađu — koja opet vodi do podele i raspadanja porodične zadruge. Što se tiče emancipacije žena, problem je ipak u tome što se one vrlo sporo emancipuju: do pre godinu dana bilo je svega 5.550 zaposlenih žena Albanci, ili svega 5,8% u odnosu na ukupan broj zaposlenih!

d) Problem ženidbe mladića koji žive u porodičnim zadrugama postaje sve veći. Daskoro su roditelji nastojali da svoje kćeri svakako udome u porodičnu zadrugu. To je bilo i razumljivo s obzirom da se znalo da su ovakve porodice bile ekonomski jake i da su u svemu prednjačile, (u redu i disciplini, u oblačenju, ishrani itd.), zatim da su bile nadaleko poznate itd. Pored toga u porodičnim je zadrugama uvek bio veći broj muškaraca, što je bila posebna garancija udatoj ženi da će se — u slučaju smrti njenoga muža — moći lako preudati za nekoga od bližih rođaka njenog muža, bez obzira na to da li je on oženjen ili ne.

Međutim, danas više nije tako. Devojka (a i njeni roditelji takođe) gledaju da se uda za mladića koji je zaposlen u gradu, pa makar on bio i fizički radnik (mada se preferira službenik, učitelj ili sl.). Ako ne može da se uda u gradu, onda roditelji devojke nastoje da se ona uda za mladića-muškarca iz male, inkosne porodice, ali nikako za muškarca koji živi u porodičnoj zadrugi, pogotovo u velikoj porodici. U porodičnim zadrugama ženidba se često obavlja starim metodima, kao što su npr. kupovina ili razmena žena i devojaka. Međutim, ti se zastareli načini stupanja u brak sve više gube, pa nastaje problem ženidbe mladića u porodičnim zadrugama. To je bio glavni razlog za podelu porodične zadruge Bujari kod Suve Reke. Isti su problem isticali i mnogi drugi domaćini porodičnih zadruga koje smo imali priliku da obiđemo.